

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(25)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2010

УДК 330-339:321.7;159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Савевич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 1 від 27 січня 2010 р.)

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. — Вип. 2(25). — 270 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України "Наукові праці МАУП" визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2010
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Кім Л. С. Концептуальні підходи до стратегічного управління персоналом	72
Малащук Д. В. Дослідження і функціонування нейромереж на валютному ринку	5	Цуцунескі Александар Структурні зміни на міжнародному ринку туристичних послуг	76
Хачатрян О. Проблеми регулювання національних фінансових систем в умовах глобалізації	9	Нгуєн Куинь Май Секьюритизація в “Большой Восточной Азии” и дипломатические стратегии Вьетнама	84
Атакишиєв М. Д., Салимов С. М. Роль енергетики в стратегії устойчивого розвитку Азербайджанской Республики	15	Кєсковскі З. В. Комунікативний менеджмент та його роль в інформаційному забезпеченні системи державного управління Болгарії	90
Юсеф Н. Н. Перспективи розвитку міжнародних економічних відносин України та Сирії	24	Жанкевіч Л. В. Розвиток господарського контролю: історичний аспект	96
Задорожний В. П. Державне управління інвестиційним процесом як об’єкт дослідження в науковій літературі	28	Захожай О. А. Еволюція наукових підходів до аналізу місця і ролі держави в ринковій економіці	101
Ейсмонт В. С. Сучасна парадигма державного регулювання економіки та її сфер	34	Газанфаров Єльчін Муслім огли Методичні підходи до формування системи фінансової безпеки банку	107
Куслій В. О. Інвестиційний потенціал України в контексті інноваційного розвитку	44	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	116
Ручка Н. В. Екологічна економіка і промислова екологія – теоретичні засади стійкого екологічно безпечного розвитку суспільства	47	Медвідь Ф. М. Інформаційна безпека України: генеза і становлення	116
Мельник П. П. Еколого-економічні проблеми в галузі рослинництва	53	Мусали Ерол Салех-оглу Проблеми і тенденції розвитку модернізаційних процесів в Україні	123
Головач Н. В. Сучасні аспекти визначення професійної спрямованості студентів напряму “Менеджмент”	57	Луценко М. О. Взаємозв’язок демократії та громадянського суспільства в Україні	130
Рижиков В. С. Значення економічної культури юриста в стабілізації макроекономіки	62	Серпінський А. О. Україна в системі монополярного і мультиполярного світу	134
Рожкова Е. М. Методологічні основи організації обліку на підприємствах промисловості	67	Приймак Ю. В. “Використання” демократичного досвіду людства в процесі здійснення демократичних реформ в Україні	139

Безмертний А. В. Взаємозв'язок політичної, світоглядної, моральної та правової культури	147	Мигалевич В. В. Розуміння корупції як передумова її подолання	204
Доброва О. В. Ознаки сучасного політичного процесу в Україні	154	Дукоскі С. М. Міжнародно-правові зобов'язання Республіки Болгарія у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання	209
Стельникович А. С. Конституція України та практична ідея становлення соціально-правової держави	157	Котеньова О. В. Порядок розрахунку штрафних санкцій за порушення правил здійснення господарування	214
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	162	Куртакова А. О. Соціальне партнерство: об'єктивні передумови виникнення соціального партнерства, теоретичні аспекти соціального партнерства	219
Шконда В. В., Кальянов А. В. Компетентнісно орієнтований підхід до підготовки майбутніх фахівців	162	Ібрагімов Абіл Самаддін огли Правові засади Європейського Союзу в соціальній сфері	225
Сидорук О. О. Методи психологічного впливу на особистість у правоохоронній діяльності	167	Вихристюк О. С. Нормативно-правове забезпечення регулювання економічної безпеки підприємств	231
Леоненко Н. О. Суб'єктивні уявлення студентів про професійну підготовку та психологічні умови і чинники сформованості професійно значущих якостей у майбутніх медичних психологів	173	Корона С. О. Правові та організаційні засади системи державного управління у забезпеченні економічної безпеки і запобіганні економічній злочинності	237
Николин І. М. Чинники формування ідентичності в процесі професійного становлення особистості	180	Мурашкіна Т. А. Парламентські аналітичні служби в інформаційному забезпеченні законотворчого процесу	244
ЮРИДИЧНІ НАУКИ	185	Коломієць О. А. Правова культура в житті українського суспільства на сучасному етапі	250
Юлдашев О. Х., Курко М. Н. Методологічні засади вдосконалення адміністративно-правового забезпечення державного управління (на прикладі сфери інноваційного розвитку)	185	Гавриленко Ю. М. Становлення українського трудового права: історичний аспект	254
Пантюхін В. О. Концептуальний підхід до розвитку кадрового потенціалу в сучасній Україні	191	Абдуллаєв Самір Айдьн оглы Современный международно-правовой статус Каспийского моря	259
Дорошев А. О. Проблемні аспекти забезпечення інформаційної безпеки держави	194	Відомості про авторів	266
Ткаліч А. О. Роль омбудсмана в системі захисту прав людини і громадянина	199		

УДК 74.24.373

В. В. ШКОНДА
А. В. КАЛЬЯНОВ

Донецький інститут МАУП

КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 162–166

Запропоновано заходи для підвищення рівня компетентності випускників вищої школи, які базуються на дослідженні різних її видів. Окреслюються перспективи подальших наукових досліджень проблеми.

Ефективна підготовка до успішної професійної діяльності завжди мала особливе значення. В сучасних умовах, коли зростають вимоги до рівня підготовки і конкурентоспроможності майбутніх фахівців, ця проблема набуває все більшої актуальності та практичної цінності [1–3].

В останні роки у зв'язку зі вступом України до Болонського процесу у вищій освіті почала відбуватися переорієнтація оцінювання результатів освітньої діяльності з понять “підготовленість”, “виховання”, “загальна культура”, “рівень освіти” на поняття “компетенція”, “компетентність”, “компетентісно орієнтована освіта”. У доповіді ЮНЕСКО відзначається, що сучасним роботодавцям потрібна не кваліфікація, яка доволі часто асоціюється з вмінням здійснювати ті чи інші операції матеріального характеру, а компетентність, що розглядається як набір навичок, характерних для кожного індивіда, в якому сполучаються кваліфікація, соціальна поведінка, здатність працювати в групі, ініціативність та любов до ризику [4].

Компетенція — поняття, яке перейшло в останні роки до України та інші освітні системи із англосаксонської традиції освіти. Компетентність

як сформована здатність, достатня, щоб жити комфортно, це професіоналізм, уміння нестандартно мислити і спілкуватися, набуття особистого досвіду, впевненість у собі, розвиток здібностей, глибокі знання — і це ще не повний перелік якостей майбутнього фахівця, умов для прийняття методично правильного рішення, забезпечення психологічно та організаційно обґрунтованого управління [5].

У сучасний період розвитку інформаційного суспільства в Україні істотно зростають вимоги до якості підготовки майбутніх фахівців, оскільки одним з наслідків технократичної революції у світі стало загострення проблеми соціальної некомпетентності, яка відображає передусім рівень адаптованості індивіда до конкретних соціальних умов. Не дивно, що провідні західні фахівці, зокрема, відзначають різке зниження адекватності свідомості і самосвідомості пересічного члена розвиненого постіндустріального суспільства та його здатності до самореалізації [6].

За результатами експертної оцінки значущість у сучасному суспільстві високої професійної компетентності, що визначає конкурентоспромож-

ність працівника в Україні, становить 47,8 %, а правової компетентності – 11,5 %. У розвинених країнах світу значущість цих видів компетентності набагато вища (відповідно 85,8 % та 24,8 %).

Компетентність і здобуті знання є важливими чинниками інноваційної активності людини (21,2 %) [7, 153, 154].

У сучасний період проблематика компетентності особливого значення набуває в контексті підготовки фахівців для різних галузей економіки і соціальної сфери України [8, 9].

Результати дослідження пріоритетних проблем російської системи освіти свідчать, що основними причинами, які гальмують реформування вищої школи, є недостатній рівень професіоналізму і компетентності управлінських кадрів (24 %) [10, 33]. Проте некомпетентність управлінців стримує розвиток системи вищої освіти в Україні ще більшою мірою (35,3 %), якщо порівнювати з результатами аналогічних російських досліджень.

Компетентність та професіоналізм є провідними детермінантами суб'єктної реалізації індивіда [11]. При цьому регулюючим фактором професійного зростання та підвищення творчої активності є самосвідомість як сталий комплекс уявлень і

суджень індивіда про самого себе, вміння, навички і можливості особистості.

Саме цим обумовлюється актуальність орієнтації освітньої підготовки на особистий розвиток майбутніх фахівців. Зміст такої підготовки базується на гуманістичних засадах професійної діяльності, бажаних якостях особистості, творчої активної діяльності в межах відведеної компетентності [12]. Сукупність таких уявлень у контексті вимог Болонського процесу дала нам можливість розробити концептуальну модель формування і розвитку компетентного випускника вищої школи України (рис. 1), в якій міститься 13 основних видів компетентності майбутніх фахівців.

Здійснена узагальнена оцінка вимог до компетентності сучасних випускників вищої школи з врахуванням особливостей формування їхньої готовності до результативної практичної роботи стала підставою для розробки такої концептуальної моделі досягнень фахівців у майбутній професійній діяльності:

$$D = I \cdot K_1 \cdot P_f, \quad (1)$$

де D – досягнення фахівця; I – інтерес до майбутньої професійної діяльності; K_1 – інтегральна (за

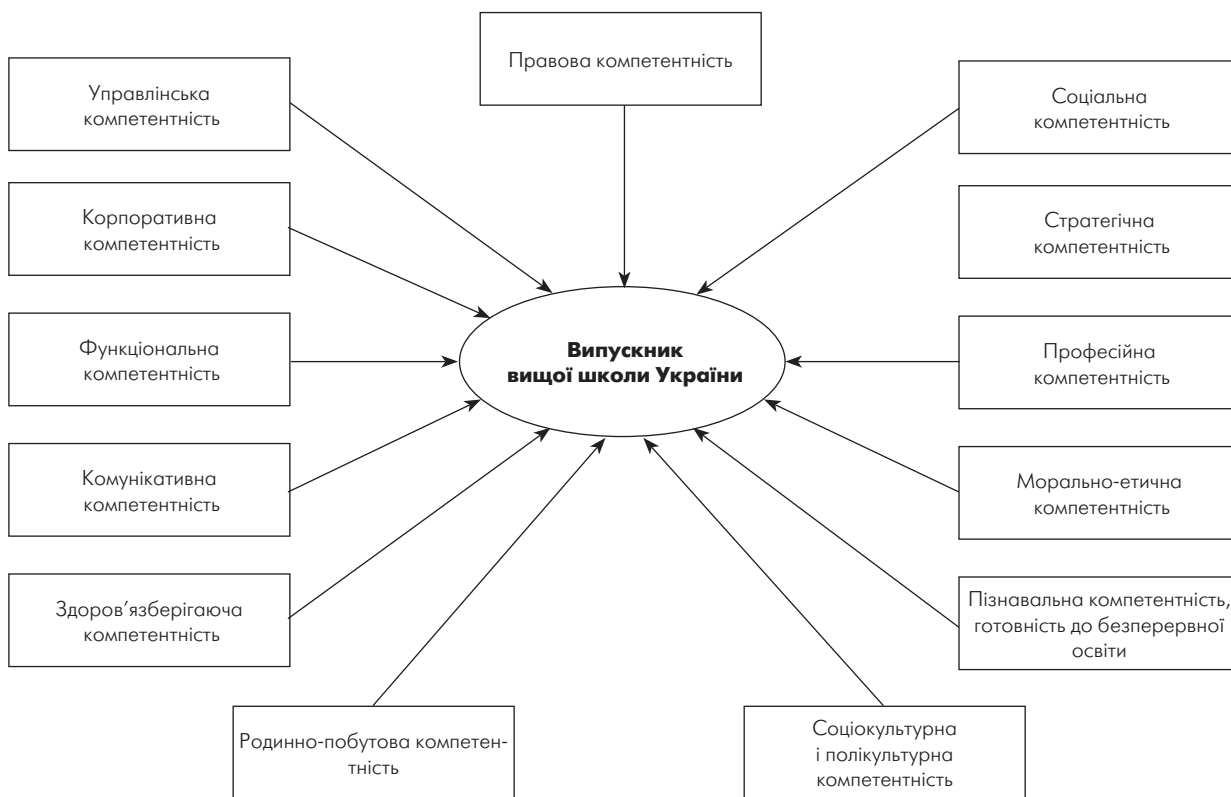

Рис. 1. Модель компетентного випускника вищої школи України

13 видами) компетентність фахівця; P_{ϕ} – рівень фахової підготовки.

Слід зазначити, що чітке визначення сутності, структури, функцій і складових інтегральної компетентності майбутніх фахівців дає можливість забезпечити правильний вибір у багатоваріантному полі форм і методів їх підготовки, сформувавши відповідну стратегію професіоналізації кадрів на найближчий період та подальшу перспективу (5–10 років).

Успіх у професійній діяльності визначається як відношення намірів до досягнень. Чим ближчими є досягнення до намірів, тим сильніша задоволеність від успіхів, тим більше подобається робота, життя і людина сама собі.

На основі здійснених нами експертних досліджень було визначено вагомість кожного із зазначених видів компетентності випускника вищої школи України (див. таблицю).

Експертна оцінка вагомості різних видів компетентності випускника вищої школи України, відносні одиниці

Види компетентності	Їх вагомість
Стратегічна	0,15
Професійна	0,14
Управлінська	0,12
Соціальна	0,11
Правова	0,10
Корпоративна	0,09
Морально-етична	0,08
Здоров'язберігаюча	0,06
Пізнавальна	0,05
Соціокультурна і полікультурна	0,04
Комунікативна	0,03
Родинно-побутова	0,02
Функціональна	0,01
Разом:	1,00

Якщо хоча б одна перемінна у цій моделі дорівнюватиме нулю, то досягнень не буде. Велике бажання та зусилля на підготовку фахівців допоможуть розвивати навички до потрібного професійного рівня. Навіть талант без певного рівня бажання або підготовки швидко дискваліфікується, або людина буде заздрити тим, хто працює із задоволенням.

Для визначення рівня інтегральної компетентності майбутніх фахівців розроблено диференційовану кваліметричну модель оцінювання їхньої компетентності, що враховує 8 основних її видів:

$$K_1 = 0,22K_2 + 0,13K_3 + 0,12K_4 + 0,11 \times (K_4 + K_5 + K_6) + 0,10K_7 + 0,09K_8, \quad (2)$$

де K_1 – інтегральна компетентність майбутніх фахівців; K_2 – професійна компетентність; K_3 – управлінська компетентність; K_4 – функціональна компетентність; K_5 – моральна компетентність; K_6 – правова (юридична) компетентність; K_7 – соціальна компетентність; K_8 – корпоративна компетентність.

Результати наукових досліджень Донецького інституту МАУП дали можливість встановити значущість окремих форм та методів підвищення рівня компетентності як важливої складової підготовки висококваліфікованих та професійно зрілих фахівців у сучасному вищому навчальному закладі (рис. 2).

У Донецькому інституті МАУП здійснені ґрунтовні дослідження складових різних видів компетентності студентів II–III курсів спеціальностей “Банківська справа”, “Економіка та управління бізнесом”, “Управління персоналом та економіка праці”. У дослідженні брали участь 26 студентів зазначених спеціальностей, які визначали ранговий розподіл складових різних видів компетентності (правова, професійна, стратегічна, соціальна, управлінська, моральна, корпоративна, функціональна). За результатами дослідження розроблено розгорнуту матрицю оцінки складових окремих виділених видів компетентності, середні значення складових та їх помилка.

Отримані результати наукових досліджень використовуються при самоаналізі якості навчального процесу в рамках випускаючих кафедр Донецького інституту МАУП та розробці заходів щодо його вдосконалення згідно з вимогами Болонського процесу.

Стосовно першочергових змін, які необхідно провести у вищій школі України, важливе місце належить підвищенню рівня професійної компетентності кадрів та оптимізації процесу їх оновлення. Для підвищення рівня компетентності професорсько-викладацького складу в сучасному ВНЗ слід реалізувати такі заходи:

- вважати пріоритетом та використовувати діяльнісний підхід до формування різних видів компетентності при підготовці фахівців окремого профілю;
- здійснити структурування навчально-методичних і науково-методичних матеріалів для навчально-виховної і науково-дослідної роботи, спрямованих на формування відповідних видів компетентності майбутніх фахівців;

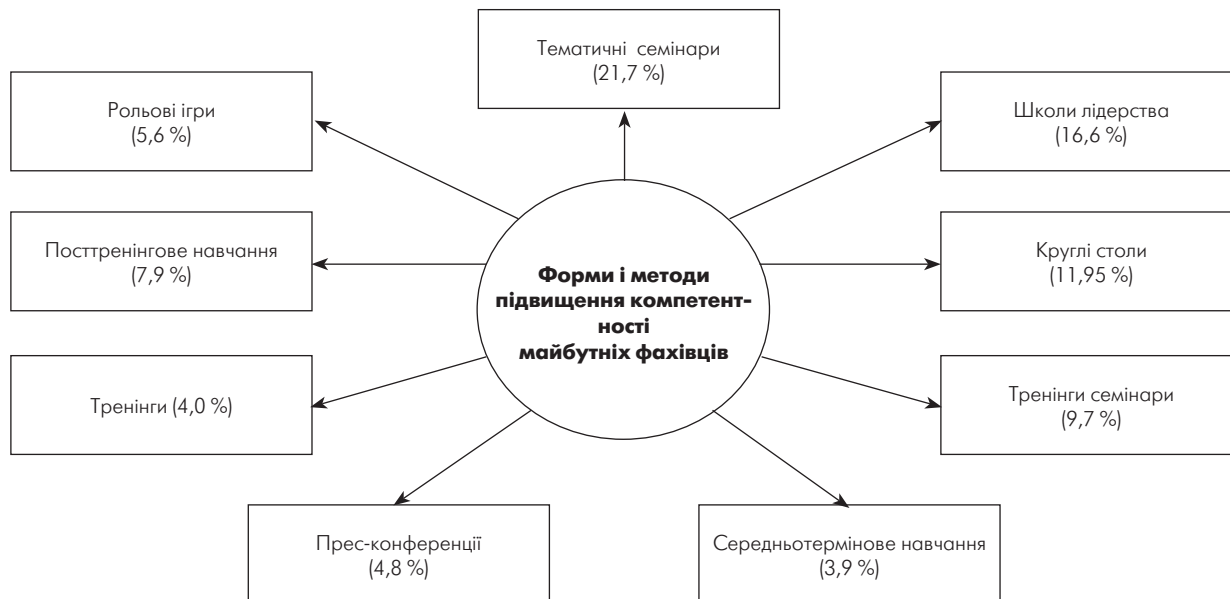

Рис. 2. Сучасні форми і методи підвищення рівня компетентності майбутніх фахівців та їх вагомість, %

- удосконалити форми суб'єкт-суб'єктної моделі взаємодії учасників навчального процесу з врахуванням принципів, функцій та їх психологічних особливостей;
- запровадити постійний зворотний зв'язок за допомогою моніторингу навчання протягом усього періоду підготовки майбутніх фахівців, що дасть можливість відстежувати зміни діяльності груп та поведінки кожного студента на заняттях, а також розглядати результати навчання, тобто зміни у знаннях, стосунках і поведінці учасників навчального процесу;
- розробити і запровадити у навчальний процес ВНЗ комплекс диференційованих заходів щодо формування окремих видів компетентності у майбутніх фахівців різного профілю.

Чітке розуміння сутності, структури, функцій і складових інтегральної компетентності майбутніх фахівців дає можливість здійснити правильний вибір методів їх підготовки, сформулювати відповідну стратегію професіоналізації кадрів на найближчі 5–10 років.

Перспективи подальших наукових досліджень компетентності як складової підготовки сучасних фахівців в умовах вищої школи полягають у поглибленому дослідженні чинників медійної освіти в межах суб'єкт-суб'єктної моделі організації навчального процесу, спрямованої на формуван-

ня гармонійної висококомпетентної особистості професіонала.

Література

1. Розумний М. Соціальна некомпетентність та шляхи її подолання // Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї. — Вип. 5. — К., Миколаїв, 2004. — С. 210–214.
2. Носков В. И., Кальянов А. В., Мирошниченко О. В. и др. Инновационные технологии в гуманитарном вузе / Под ред. В. И. Носкова. — Донецк: ООО "Лебедь", 2002. — 288 с.
3. Носков В., Кальянов А., Єфросиніна О. Компетентність як складова підготовки фахівців у вищому навчальному закладі // Соціальна психологія, 2006. — № 5. — С. 110–121.
4. Доклад международной комиссии по образованию, представленный ЮНЕСКО "Образование: сокрытое сокровище". — М.: ЮНЕСКО, 1997.
5. Петренко Е. А. Компетентностный подход в подготовке специалистов к профессиональной карьере // Проблеми удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання: Матер. наук.-метод. конф., м. Донецьк, 23–24 квіт. 2009 р. — Донецьк: ДонІЗТ, 2009. — С. 13–16.
6. Кіпень В., Коржов Г. Викладачі вузів: соціологічний портрет. — Донецьк: Астро, 2001. — 199 с.
7. Якість трудового потенціалу та управління трудовою сферою в Україні: соціальна експертиза: Моногр. / Кол. авт.: О. І. Амоша, О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк, Л. В. Шаульська та ін. // НАН України, Ін-т економіки промисл. — Донецьк, 2006. — 208 с.

8. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. — М.: Когито-Центр, 2002. — 396 с.

9. Шишов С. Е., Агапов И. Г. Компетентностный подход к образованию: прихоть или необходимость? // Стандарты и мониторинг в образовании. — 2002. — № 2, март–апр. — С. 60–64.

10. Социальная компетентность. — СПб.: Детский кризисный фонд Гумерова, 1999. — 432 с.

11. Оліфер В. О. Діагностика професійної компетентності персоналу організації: когнітивний підхід // Наук. запис. Ін-ту психол.: У 3 т. — Т. 3. / За ред. С. Д. Максименка. — К.: Главник, 2005. — С. 256–259.

12. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал. — М., 1994. — 230 с.

Розглянуто роль, значення та зміст різних видів компетентності майбутніх фахівців, визначено складові інтегральної компетентності, розроблено концептуальну модель досягнень фахівця у майбутній професійній діяльності, запропоновано диференційовану кваліметричну модель оцінки інтегральної компетентності, що враховує основні її різновиди.

Рассмотрены роль, значение и содержание различных видов компетентности будущих специалистов, определены составляющие интегральной компетентности, разработана дифференцированная кваліметрическая модель оценки интегральной компетентности, учитывающая основные ее разновидности.

Roll, meaning and content of different kinds of competence of future specialists are examined, components of integral competence are determined, differential qualimetric model of integral competence estimation, which takes into account its basic varieties is worked out.

Надійшла 20 квітня 2010 р.

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІТЬ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 167–172

Проаналізовано та систематизовано різноманітні методи психологічного впливу, що застосовуються у правоохоронній діяльності працівниками органів внутрішніх справ. Поданий матеріал має як теоретичну цінність для суміжних наукових досліджень, так і практичну цінність при застосуванні комплексних методів, спрямованих на поліпшення впливовості як властивості особистості.

Розуміння категорії психологічного впливу витікає з постулату, що це явище в цілому є специфічною формою соціальної активності особистості, відмінної від зовнішньої діяльності.

Істинного пізнання психологічного впливу і взаємовпливу можна досягти тільки дотримуючись принципу соціально-психологічного детермінізму; їх необхідно розглядати як такі, що обумовлені не тільки особливостями суб'єкта і об'єкта впливу, а й тими різноманітними впливами, яким учасники даного процесу піддаються з боку свого соціального оточення. При цьому мається на увазі як мікро-, так і макросередовище.

Методи впливу необхідно розглядати й у зв'язку з певними нормами, які розуміються як правила поведінки, накази, зразки. Норми носять відносний характер і залежать від конкретного історичного періоду, рівня розвитку культури, економіки, політичної і правової організації суспільства [1, 212–223].

Очевидно, що результат впливу певним чином залежатиме від обраних способів і стратегій. Сьогодні психологи пропонують кілька типологій стратегій впливу на людину, основними критеріями яких є ставлення до партнера за спілкуванням як до суб'єкта або як до об'єкта. Цікавою є типологія основних стратегій психологічного впливу, запропонована Г. А. Ковальовим. На його думку, в реальному житті мають місце три основних стратегії — “імперативна”, “маніпулятивна”, “розвиваюча” [5].

1. *Імперативна.* Її основою є розгляд психіки людини як пасивного об'єкта впливу зовнішніх

умов та результат цих умов. Використання імперативних методів впливу частіше приводить до зовнішнього короткочасного підкорення з боку об'єкта впливу і не торкається глибинних структур його психічної організації. Така стратегія найбільш ефективна в екстремальних ситуаціях, де необхідне прийняття та виконання важливих для збереження системи рішень в умовах дефіциту часу, а також при регламентації ієрархічних відносин у таких системах.

2. *Маніпулятивна* стратегія опирається на твердження про активність та вибірковість психічного відображення зовнішніх впливів, у якому суб'єкт особисто здійснює перетворюючий вплив на інформацію, що надходить ззовні. Ця стратегія реалізується головним чином за допомогою прийомів підсвідомого стимулювання, а також так званих конверсійних та маскувальних технік, які блокують систему психологічного захисту об'єкта впливу або взагалі руйнують її. Замість цієї системи відбудовується нова суб'єктивна просторово-часова організація, інша модель сприйняття світу.

3. *Розвиваюча* стратегія базується на тому, що психіка людини виступає як відкрита система, така, що перебуває у постійній взаємодії з умовами існування та має внутрішні і зовнішні контури регулювання. “Розвиваюча стратегія забезпечує актуалізацію потенціалів особистого саморозвитку кожної із взаємодіючих систем. Психологічними умовами реалізації цієї стратегії впливу виступає діалог та обопільна відвертість. Це передбачає, що обидві системи протягом діалогу

утворюють спільний простір, у якому факт впливу (у традиційному “суб’єкт-об’єктному” змісті) перестає існувати, а формується просторово-часове об’єднання цих систем” [5, 40].

Від типології Г. А. Ковальова конструктивно відштовхується і Є. Л. Доценко, який пропонує особисту шкалу рівнів установок на взаємодію від об’єктивного полюса до суб’єктивного. Об’єктивний полюс характеризується ставленням до партнера по спілкуванню як до засобу, об’єкта, знаряддя досягнення особистих цілей. Суб’єктивний полюс констатує ставлення до партнера по спілкуванню як до цінності, та характеризується установкою, що спрямована на розвиток діалогу та співпраці. Автор виокремлює п’ять рівнів установок на взаємодію у міжособистісних відносинах: домінування, маніпуляцію, суперництво, партнерство і співдружність [4].

1. *Домінування* характеризується формуванням ставлення до партнерів по спілкуванню як до засобу досягнення особистих цілей, ігнорування їхніх інтересів та намірів. Стосункам між учасниками взаємодії на такому рівні притаманні відверті, без маскування, потяги до одержання односторонньої користі та наміри оволодіння, пригнічення опонента, формування покори з його боку. Можуть застосовуватись як відверте навіювання, так і накази.

2. *Маніпулювання* — це прихована форма впливу, яка використовується для досягнення одностороннього виграшу. Найбільш частими способами впливу на цьому рівні стають провокування, обман, інтрига та натяк. Кінцева спрямованість маніпулятивного впливу диктується прагненням маніпулятора перекласти відповідальність за ситуацію на свою жертву.

Засоби маніпулятивного впливу Є. Л. Доценко групує відповідно до головних ознак маніпуляції:

- таємний характер маніпулятивного впливу забезпечується багатовекторністю впливу, тобто вирішенням одночасно кількох завдань. Наприклад, відволікання уваги об’єкта впливу, зниження його критичності, підвищення особистої значущості в його очах, ізолювання об’єкта з боку інших людей та ін.;
- для здійснення психологічного тиску можуть бути використані такі засоби: перехоплення ініціативи, введення своєї особистої теми бесіди, скорочення часу для прийняття рішення, особисте рекламування та натяк на поширені зв’язки та можливості, апелювання до присутніх та ін.;

- проникнення до психічної сфери об’єкта маніпулювання здійснюється за допомогою використання психічного автоматизму — такої структурно-дінамічної будови, активізація якої з великою вірогідністю приводить до стандартного наслідку, будь-то мотиваційна напруга чи якась дія. Так “струнами душі” можуть бути будь-які значущі мотиви: невисокий зріст, хвороби, повнота, хобі, цікавість та ін. Зачіпляючи різні інтереси та потреби адресата, маніпулятор достатньо довгий час тримає його у межах своїх можливостей та здійснює на нього вплив;

- експлуатація особистих якостей об’єкта маніпуляції передбачає імітацію процесу прийняття рішення ним самим. Перший крок — створювання стану конкуренції мотивів. Другий — зміна збуджувальної сили конкуруючих мотивів, тобто зміна цінностей одного з них, керування оцінкою вірогідності досягнення мети.

3. *Суперництво*. Партнер по взаємодії уявляється небезпечним та непередбачуваним, силу якого необхідно враховувати. Інтереси іншого враховуються тою мірою, у якій це диктується завданнями боротьби з ним. Засобами ведення такої боротьби можуть бути окремі види “тонкої” маніпуляції, чергування відкритих та закритих прийомів впливу, тимчасові тактичні угоди.

4. *Партнерство* базується на формуванні ставлення до партнера по спілкуванню як до рівного, думку якого необхідно враховувати. Рівноправні або обережні стосунки, узгодженість своїх інтересів та намірів. Головні засоби впливу базуються на договорі, який, з одного боку, виступає засобом об’єднання, а з другого — засобом здійснення тиску.

5. *Співдружність*. На цьому рівні взаємодії формується позитивне ставлення до партнера як до самоцінності. Виявляються потяги до спільної діяльності, об’єднання зусиль для досягнення цілей, що збігаються, або близьких цілей. Головним інструментарієм взаємодії виступає згода (консенсус).

Є. В. Сидоренко відстоює своє бачення впливу на особистість і розділяє види впливу на конструктивні та неконструктивні, використовуючи критерії симетрії. За умови неконструктивних видів впливу одна людина прагне уподібнити почуття чи дії іншої людини до своїх планів, задумів, бажань, почуттів чи дій. Особливість конструктивного впливу в тому, що уподібнення партнерів одне одному відбувається за згодою їх обох. Серед

психологічних засобів впливу Є. В. Сидоренко виділяє переконання, контраргументацію і конфронтацію [8]. Вона також відзначає, що, незалежно від виду і способу впливу, останній завжди диктується власними потребами людини.

В юридичній літературі є спроби визначення поняття психологічного впливу і визначення його ролі в судово-слідчій діяльності. Зокрема, М. І. Порубов указує на певну залежність між процесом впливу і середовищем його перебігу. Він говорить про необхідність створення “сприятливого” середовища для отримання правдивих показань [7, 53].

Різноманітність форм опису методів і форм впливу та різний рівень їх виявлення створює надзвичайну складність як під час навчання спеціалістів у межах усього спектру цієї різноманітності, так і у виборі їх для використання у практичній діяльності. На нашу думку, тепер надзвичайно доцільно здійснити впорядковане структурування усього різноманіття засобів і способів впливу за основними, формуючими їх характеристиками, а це і є одним із актуальних завдань юридичної психології на сучасному етапі розвитку.

Існує ряд принципів, без попереднього врахування яких цілі впливу у процесі здійснення працівниками ОВС своїх професійних завдань не можуть бути досягнутими. В. І. Черненілов та В. В. Юстицький вважають, що при здійсненні психологічного впливу передусім необхідно керуватися принципами суворості відповідності методів і прийомів вимогам законності, системної детермінації, єдності пізнання і впливу [9, 38].

Принцип суворості відповідності методів і засобів впливу, які використовуються, вимогам законності виступає провідним у системі принципів психологічного впливу, оскільки є гарантом правомірності, допустимості та соціальної справедливості. У ряді випадків закони прямо вказують на недопустимість певних видів впливу. Так, ч. 3 ст. 22 КПК України передбачає заборону одержання показань шляхом погроз, насильства та інших незаконних дій. Ст. 373 КК України передбачає кримінальну відповідальність за будь-яке перевищення влади, у тому числі “...якщо воно супроводжується насильством, застосуванням зброї або болісним і таким, що ображають особисту гідність потерпілого...” ч. 2 ст. 365 КК України — дії працівника ОВС при виконанні ним службового обов’язку регламентовані також Законом України “Про міліцію” та іншими підзаконними актами. Саме цим створено достатньо ефективне правове забезпечення неухильного дотримання кожним

працівником законності, вимог моралі та професійної етики.

Принцип системної детермінації. У своїй повсякденній діяльності кожна людина постійно відчуває на собі вплив діючих на неї сил, і сама є суб’єктом значної кількості впливових факторів. Тому, вирішуючи питання психологічного впливу на осіб, які являють собою інтерес для слідства, недопустимо абстрагуватися від усієї сукупності діючих на людину факторів, віддаючи перевагу тільки якомусь одному, частіше обраному зовсім довільно. Ефект психологічного впливу у цьому випадку доволі складно прогнозувати і заздалегідь передбачити його розмір. І, навпаки, ретельна проробка основних детермінуючих (тих, що справляють вплив на психіку людини) факторів вносять у процес психологічного впливу організованість і порядок.

Принцип єдності пізнання і впливу. Чим більш глибокими і різноманітнішими знаннями володіє працівник ОВС, тим легше йому зрозуміти механізм впливу людини на людину, легше оволодіти навичками використання різних засобів і способів психологічного впливу на осіб, які являють службовий інтерес. Принцип єдності пізнання і впливу — це відтворення їхнього діалектичного взаємозв’язку в реальній службовій діяльності. Пізнання значущих для психологічного впливу факторів і умов виступає і як передумова впливу, і як його результат [9, 17–30].

Певна кількість авторів більш детально зупиняється ще на деяких принципах, серед яких можна виділити такі: здійснення впливу з урахуванням конкретних особливостей особи і загальних закономірностей психіки людини; планування і прогнозування процесу впливу, його елементів, зворотної реакції; стимулювання позитивного сприйняття впливу; врахування зовнішніх умов, у яких відбувається вплив; комбінування і маневрування прийомом і засобом впливу залежно від зміни стану особи, на яку здійснюється вплив [10, 159, 160]. Така різноманітність деталізованих принципів пояснюється тим, що різні автори, аналізуючи ситуацію слідчої діяльності, розглядають їх на різних рівнях деталізації. Це вимагає упорядкування рівнів процесів, які розглядаються, і відповідних до принципів класифікацій.

На сучасному етапі юридична психологія набуває вагомого взаємозв’язку із кримінальною тактикою. Міжпредметні зв’язки цих галузей знань створюють широку перспективу для розробки психологічних основ формування окремих тактичних прийомів, створення схем психологічного

впливу у типових ситуаціях проведення окремих слідчих дій. Із визначених напрямів взаємодії цих наук особливий інтерес викликають проблеми психологічного впливу у процесі розслідування. В. О. Коновалова і В. Ю. Шепітько у своїх монографіях вказують, що зацікавлення вони викликають через дві головні обставини. Перша — визначення моральних параметрів психологічного впливу, його правомірності і допустимості; друга — перспектива і можливість розробки таких прийомів психологічного впливу, які б забезпечили налагодження психологічного контакту, і вибір такої системи прийомів, яка б сприяла одержанню інформації у процесі розслідування, тобто певним чином виконувала б пізнавальну функцію [6, 43].

Питання про класифікацію методів психологічного впливу, які застосовуються у правоохоронній діяльності, на сучасному етапі ще недостатньо опрацьоване, хоча активно розглядається. Багато авторів обмежуються виділенням і описом кількох груп методів психологічного впливу, які не відображають існуючу ситуацію. У нашому дослідженні, проаналізувавши історію становлення і розвитку методів психологічного впливу на особистість у правоохоронній діяльності, ми дотримуємось висновку про те, що існує дві основні групи методів: переконування через задобрювання, заохочення і переконування за допомогою примусу (погрози, залякування). Ці методи реалізуються багатьма способами і прийомами із використанням різноманітних тактик і стратегій, а це вимагає розробки спеціальної упорядкованої системи класифікації.

Науковці Б. Ф. Водолажський, М. П. Гутерман, М. В. Костицький, Ю. В. Чуфаровський, крім перелічених методів, вважають виправданим використання таких методів: рефлексії, психологічних “пасток” та метод прикладу — з метою впливу на особистість правопорушника [3, 25]. Вони вказують на те, що ці методи найбільш прийнятні і дієві у практиці розслідування злочинів.

Метод рефлексії — особистий самоаналіз, міркування людини про особисту поведінку та душевний стан. Сутністю цього методу є те, що правоохоронець, намагаючись уявити себе на місці правопорушника або іншої зацікавленої особи, аналізує його дії та формулює висновки, виходячи зі свого сприйняття ситуації. Цей метод має достатньо високий рівень результативності тоді, коли, наприклад, слідчий володіє необхідною інформацією про особистість правопорушника та вчинений ним злочин.

Метод прикладу має на меті збудження думок, бажань об'єкта впливу змінитися та стати в

чомусь таким, як його “опонент”. Таке явище має психологічне підґрунтя, що базується на одній з особливостей психіки людини — особливості наслідування. Тобто коректні дії правоохоронця можуть справити дисциплінуючий вплив на супротивний бік при взаємодії.

Метод психологічних “пасток”. У психологічній та юридичній літературі дотепер з'являються неоднозначні висловлювання щодо допустимості й правомірності такого роду прийомів, але багато авторів вважають їх застосування можливим та доцільним.

Ю. В. Чуфаровський у своїх працях також вказує на використання працівниками ОВС перелічених вище способів впливу, але, крім цього, він відзначає, що не завжди можна досягти успіху, впливаючи на людину шляхом задобрювання, поданням надії, обіцянням чогось [11, 90]. Часто доводиться вдаватися і до *примушування*. Однак, варто наголосити, що “голе” примушування, ізольоване від переконання, у багатьох випадках шкідливе. Важливо, щоб об'єкт впливу якоюсь мірою усвідомив неминучість застосованих до нього примусових заходів.

У діяльності правоохоронних органів основними прийомами психологічного примушення є заборона, категорична вимога, попередження і погроза, про які мова йдеться у працях [2, 49, 50; 7, 178–180].

Заборона припускає гальмуючий вплив на особистість у вигляді заперечення імпульсивних дій та недозволеної поведінки.

Категорична вимога полягає у силі наказу та може бути ефективною тільки у випадку, коли слідчий має певний авторитет в об'єкта впливу.

Попередження. Його зміст полягає у тому, що правоохоронець викликає в об'єкта впливу тривогу та на її основі — бажання запобігти негативним для об'єкта впливу наслідкам.

Погроза. Її застосування викликає в об'єкта впливу стан напруженого переживання, що породжує почуття страху.

Аналізуючи наукові джерела, вивчаючи погляди різних авторів на питання класифікації і застосування методів психологічного впливу у діяльності правоохоронних органів, нами виявлено, що кожен із них пропонує свою градацію прийомів і засобів впливу. У цій роботі нами здійснено спробу об'єднати запропоновані класифікації у вигляді упорядкованої структури: відповідно до того, на які психічні явища спрямовано вплив; відповідно до позиції індивіда, на якого спрямовано вплив. У результаті отримано таку схему впливу на особистість, що відображено у таблиці.

Засоби психологічного впливу на особистість

Сфери особистості	Види взаємодії	
	Співпраця	Конфронтація та протистояння
Мотиваційна	<ul style="list-style-type: none"> • позитивне стимулювання; • коригування уявлень про можливий розвиток ситуації в позитивному напрямі 	<ul style="list-style-type: none"> • критика; • коригування уявлень про можливий розвиток подій у негативному напрямі; • негативне узагальнення
Інтелектуально-пізнавальна	<ul style="list-style-type: none"> • метод надання допомоги в побудованні системи уявлень і переконань; • навчання; • стимулювання пізнавальних процесів 	<ul style="list-style-type: none"> • конкретизація уявлень індивіда про ситуацію; • акцентування (підкреслення та посилення) позитивних боків уявлення; • стимулювання мислення; • дезорганізація системи уявлень і переконань; • дезорганізація інтелектуальних процесів шляхом їх довгого перевантаження та створення зниженої здатності до переключення, створення навантаження на розумові процеси
Емоційно-вольова	<ul style="list-style-type: none"> • схвалення вольових зусиль; • навіювання необхідного стану; • консультування, допомога у самооблізації 	<ul style="list-style-type: none"> • вербалізація та нейтралізація мотивів; • вольовий наказ; • дезорганізація та демобілізація волі; • психологічний пресинг

Однак, на наш погляд, такий підхід до класифікації та систематизації методів психологічного впливу не відображає все розмаїття існуючих прийомів та засобів впливу. Це завдання залишається не до кінця вирішеним, що суттєво обмежує дослідження в цій галузі знань. Таким чином, проведений аналіз показує, що одним із головних завдань сучасної юридичної психології стає все більш ретельне систематизування існуючих методів психологічного впливу та запровадження їх у діяльність правоохоронних органів України.

Література

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Основы психологии управления: Учеб. — Х.: Ун-т внутр. дел, 1999. — 528 с.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология: Учеб. для вузов. — М.: Юрид. лит., 1991. — 464 с.
3. Водолазский Б. Ф., Гутерман М. П. Конфликты и стрессы в деятельности работников ОВД. — Омск, 1976. — 34 с.

4. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. — М.: ООО "ЧеРо", Изд-во МГУ, 2000. — 342 с.

5. Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии — три стратегии психологического воздействия // Вопр. психологии. — 1987. — № 3. — С. 41–49.

6. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции. Учеб. пособие. — Х.: "Гриф", 1997. — 256 с.

7. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. — Минск: Вышэйшая шк., 1978. — 176 с.

8. Сидоренко Е. В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию // Психологические проблемы самореализации личности. — СПб.: СПбГУ, 1997. — С. 123–142.

9. Черненилов В. И., Юстицкий В. В. Применение методов психолого-педагогического воздействия при решении оперативно-служебных задач: Учеб. пособие. — Минск, 1989. — 77 с.

10. Чуфаровский Ю. В. Психология оперативно-розыскной деятельности. — 2-е изд., доп. — М.: МЗ-Пресс, 2001. — 208 с.

11. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология: Учеб. для вузов. — М.: Новый Юрист, 1998. — 448 с.

Різноманітність опису методів і форм впливу та різних рівень їх виявлення створює надзвичайну складність як під час навчання спеціалістів у межах усього спектру цієї різноманітності, так і у виборі їх для застосування у практичній діяльності. Здійснення подальшого їх упорядкування та структурування є одним із актуальних завдань юридичної психології на сучасному етапі розвитку проблеми впливу.

Разнообразие описания методов, форм влияния и разный уровень их воздействия создает чрезвычайную сложность как во время обучения специалистов в рамках всего спектра этого разнообразия, так и в выборе их для применения в практической деятельности. Дальнейшее их упорядочивание и структурирование является одной

из актуальных задач юридической психологии на современном этапе развития проблемы влияния.

The variety of description of methods, forms of influence and the different level of their impact cause extreme complexity during the whole term of education of specialists in this variety framework as well as during the choice of them for the practical use. Further ranking and structurization of them is one of the most relevant problems in the Legal Psychology at the present stage of elaboration of the problem of influence.

Надійшла 21 квітня 2010 р.

СУБ'ЕКТИВНІ УЯВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПРО ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ І ЧИННИКИ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 173–179

Розглядається теоретико-методологічний та емпіричний аналіз проблеми професійної підготовки значущих якостей у майбутніх медичних психологів.

Завдання констатуючого експерименту полягали у визначенні характеру суб'єктивних уявлень про професійну підготовку та професійні завдання майбутнього медичного психолога, а також сформованості мотиваційно-ціннісних, когнітивних, емоційно-вольових, регулятивних та комунікативних професійно значущих якостей у студентів — майбутніх медичних психологів.

Визначаючи вибірку експериментально-го дослідження, було взято до уваги специфіку розвитку особистості студента на кожному курсі навчання у вищому навчальному закладі [6].

Перший курс — період адаптації студентів до нових умов навчання, підвищених вимог, збільшення навантаження тощо. Адаптація передбачає засвоєння індивідом діючих цінностей і норм, а також опанування відповідних засобів і форм діяльності. На цьому етапі відбувається уподібнення індивіда іншим членам тієї самої спільноти. У цей період поведінка студентів характеризується високим ступенем конформізму. У першокурсників відсутній диференційний підхід до своїх ролей. Для них характерна зміна життєвих очікувань, ціннісних орієнтацій тощо. За статусом першокурсник уже студент, але він ще повністю не повірив у себе, тому основною його потребою є бажання утвердитися в статусі студента. Для студента першого курсу важливіша не навчально-пізнавальна функція, а лише навчальна, що полягає в оволодінні основними видами робіт, які характерні для вищої школи, хоча при цьому для

першокурсників є значущою орієнтація на професію [8].

Другий курс — період інтенсивної навчальної діяльності студентів. У життя другокурсників інтенсивно включені всі форми навчання і виховання. Студенти отримують загальну підготовку. В них формуються професійні запити і потреби. Процес адаптації до навчання у вищій школі завершений (у нормі) [2].

Третій курс — період зміцнення інтересу до навчання як відображення подальшого розвитку і поглиблення професійних інтересів студентів. Необхідно зауважити, що до закінчення третього курсу студенти проходять дві виробничі практики. Необхідність спеціалізації може спричиняти звуження сфери навчально-професійних інтересів особистості [3].

З огляду на сказане, вибірку становили студенти 2–3 курсів Міжрегіональної Академії управління персоналом. Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2007–2009 навчальних років.

Обробка отриманих емпіричних даних проводилась за допомогою методів математичної статистики з використанням стандартного пакета програм для математичного опрацювання даних *Statistica 5.11*.

Аналіз значущості чинників професійної успішності, поданий у табл. 1, дає можливість стверджувати, що їх оцінка змінюється від другого до третього курсу за рахунок природного дорослішання, особистісного розвитку, навчання та набуття певного досвіду.

Таблиця 1

Значущість чинників професійної успішності

Досліджувані, курс	Показник	Освіта	Досвід	Особистісні якості
2-й	Середнє	0,18	0,82	0,23
	σ	0,39	0,39	0,42
3-й	Середнє	0,33	0,67	0,33
	σ	0,47	0,47	0,47
t-критерій		–	–	–

Як видно з табл. 1, на другому курсі найважливішим для професійної успішності медичного психолога студенти вважають досвід. Очевидно, це може бути пояснено тим, що протягом першого та другого курсів студенти в основному вивчають базові теоретичні дисципліни і не можуть суб'єктивно не відчувати деякої “відірваності” власних знань від практики. Практичний досвід сприймається ними як тимчасово недоступний, а тому особливо значущий. Це підтверджується і достатньо великою різницею між середнім значенням за критерієм “досвід” і середнім значенням за наступним по важливості критерієм “особистісні якості”. Порівняно низьку оцінку значущості особистісних якостей на другому курсі можна пояснити відсутністю можливості реально випробувати свою здатність реалізуватися в даній професії. Крім того, очевидно, спрацьовує недостатня критичність щодо власних особистісних якостей і небажання аналізувати їх відповідність обраній професії. На останньому місці за значущістю з невеликим розривом із попереднім показником стоїть критерій “освіта”. Низьку суб'єктивну значущість освіти для професійної успішності медичного психолога у студентів другого курсу можна пояснити наявністю певного “ореолу” даної професії. Студенти молодших курсів схильні переоцінювати творчий та інтуїтивний компоненти професійної діяльності медичного психолога, а тому не зважають на важливість здобуття якісної освіти.

Дещо інша картина спостерігається в оцінках значущості чинників професійної освіти студентами третього курсу. Перше, що слід підкреслити — набагато менша різниця в оцінках значущості всіх трьох чинників. На першому місці, як і в студентів другого курсу, знаходиться досвід. Середнє значення за цим показником дещо нижче, ніж у студентів другого курсу, за рахунок збільшення суб'єктивної важливості решти показників. Найвища суб'єктивна значущість цього чинника пояснюється спрямованістю підготовки студентів

на практичну діяльність та усвідомлення ними важливості здобуття вмінь та навичок, які забезпечували б можливість застосувати їх в умовах реального виконання професійних завдань. Значущість освіти та особистісних якостей оцінюється студентами третього курсу як однакова. Ці результати видаються нам особливо показовими і свідчать, на наш погляд, про більш цілісну та свідому оцінку професії медичного психолога цими студентами. Значущість освіти та особистісних якостей в оцінках студентів третього курсу помітно зростає порівняно з другим. Очевидно, це може бути пояснено тим, що, по-перше, на третьому курсі студенти отримують більше можливостей для практичного застосування і перевірки теоретичних знань і, по-друге, мають змогу відчувати важливість особистісних якостей (як власних, так і товаришів) для професійної успішності. Особливу цікавість становить сприйняття професії медичного психолога як особливої, доступної лише обраним. Результати опитування наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Специфіка обрання професії медичного психолога

Досліджувані, курс	Показник	Вибраність
2-й	Середнє	0,56
	σ	0,50
3-й	Середнє	0,62
	σ	0,49
t-критерій		-

Як свідчать результати таблиці, середнє значення за цим показником дещо зростає на третьому курсі порівняно з другим. Ці результати цілком узгоджуються з даними про зростання важливості особистісних якостей у студентів третього курсу. Ймовірно, що можливість перевірити себе у практичній діяльності та розвиток здатності до рефлексії і критичної оцінки власних можливостей сприяють розумінню професії медичного психолога не як загальнодоступної, а як такої, що потребує певного комплексу якостей та життєвих умінь.

Порівняльний аналіз оцінок студентів щодо важливості окремих складових освіти, який подано в табл. 3, демонструє також суттєву відмінність між другим і третім курсами.

Так, на другому курсі найважливішими студенти вважають практичні заняття. З достатньо великою різницею як однаково, але менш значущі, оцінюються теоретична підготовка та особистіс-

Таблиця 3

Важливість складових освіти

Досліджувані, курс	Показник	Теоретична підготовка	Практичні заняття	Особистісний розвиток
2-й	Середнє	0,33	0,72	0,33
	σ	0,47	0,45	0,47
3-й	Середнє	0,27	0,56	0,51
	σ	0,45	0,50	0,50
t-критерій		–	–	+

ний розвиток. Це цілком узгоджується з даними табл. 3, оскільки найважливішим для професійної успішності студентами другого курсу вважається досвід, то це призводить до зростання суб'єктивної значущості практичних занять. Крім того, традиційний акцент на теоретичній підготовці, звичний на молодших курсах, завжди викликає підвищену цікавість студентів до будь-яких практичних занять, які на цьому етапі професійної підготовки сприймаються ними як єдина можливість наблизитись до майбутньої професійної діяльності.

На третьому курсі перше і друге місця за важливістю з невеликою різницею посідають такі складові освіти, як практичні заняття та особистісний розвиток. Причому важливість особистісного розвитку для студентів третього курсу істотно зростає. Разом із цим знижується значущість теоретичної підготовки як складової освіти. Ці дані також узгоджуються із результатами, поданими в табл. 3. Зауважимо, що в зміні ставлення до особистісного розвитку як складової освіти зафіксовано статистично значущу відмінність, що дає можливість стверджувати об'єктивність зазначених нами процесів.

Для деталізації та унаочнення суб'єктивних уявлень студентів про значущість окремих особистісних якостей для професійної успішності медичного психолога їм було запропоновано проранжувати 30 якостей по мірі спадання їх значущості. Узагальнені результати наведені у табл. 4.

Ми помітили істотні відмінності в оцінках значущості особистісних якостей студентами другого та третього курсів. Зокрема, п'ять найважливіших якостей, на погляд студентів другого курсу, мають такий вигляд: на першому місці — проникливість, далі спостережливість, вміння викликати довіру, швидке орієнтування в ситуації, впевненість. Найменш важливими (в порядку зменшення значущості) студенти другого курсу вважають такі якості, як різкість, егоцентризм, жорстокість, нещирість, невміння зберігати таємниці.

Таблиця 4

Суб'єктивні уявлення студентів про значущість якостей, якими має володіти медичний психолог

№	Якості	Ранги	
		2-й курс	3-й курс
1	Проникливість	1	8
2	Емпатійність	14	7
3	Продуктивна комунікативна установка	11	5
4	Низький рівень групової залежності	17	17
5	Адекватний психологічний захист	16	13
6	Низький рівень егоїстичності	15	16
7	Високий рівень самоконтролю	7	4
8	Емоційна чутливість	12	18
9	Рішучість	8	10
10	Емоційна стійкість	8,5	11
11	Впевненість	5	9
12	Спостережливість	2	2
13	Дисциплінованість (дотримання моральних і правових норм поведінки)	8,5	12
14	Розвинена інтуїція	6	15
15	Швидке орієнтування в ситуації	4	3
16	Вміння викликати довіру	3	1
17	Здатність до рефлексії	21	22
18	Організованість (внутрішня зібраність)	13	6
19	Жорстокість	28	27
20	Різкість	26	25
21	Егоцентризм	27	26
22	Запальність	24	24
23	Упереджене ставлення	25	29
24	Впертість	23	23
25	Невміння зберігати таємниці	30	30
26	Нещирість	29	28
27	Гнучкість мислення	19	14
28	Толерантність	20	21
29	Висока здатність до адаптації	18	19
30	Альтруїзм	22	20

Студенти третього курсу виділяють іншу п'ятірку найбільш значущих для професійної успішності медичного психолога якостей: на першому місці — вміння викликати довіру; далі в порядку зменшення важливостей: спостережливість, швидке орієнтування в ситуації, високий рівень самоконтролю, продуктивна комунікативна установка. Як найменш значущі студенти третього курсу визначають такі якості: егоцентризм, жорстокість, нещирість, упереджене ставлення, невміння зберігати таємниці.

Однаковими виявилися оцінки студентами другого і третього курсів таких якостей, як спостережливість (2-й ранг), низький рівень групової залежності (17-й ранг), упертість (23-й ранг), запальність (24-й ранг) та невміння зберігати таємниці (30-й ранг). Зауважимо, що на відміну від

**Суб'єктивні уявлення студентів
про ступінь вираженості якостей “ідеального”
психологічного портрета медичного психолога**

№	Якості	Ранг	
		2-й курс	3-й курс
1	Активний	7	4
2	Працездатний	3	3
3	Швидкий	12	7
4	Діяльний	5	5
5	Стриманий	4	8
6	Щасливий	10	9
7	Веселий	9	11
8	Життєрадісний	8	10
9	Здоровий	1	1
10	Захоплений	6	12
11	Стурбований	16	13
12	Песимістичний	17	16
13	Кволий	22	21
14	Уважний	2	2
15	Незадоволений	15	17
16	Ініціативний	11	6
17	Корисливий	13	15
18	Безвольний	18	18
19	Підозріливий	14	14
20	Мовчазний	19	22
21	Загрубілий	20	19,5
22	Залежний	21	19,5

студентів другого курсу, студенти третього курсу серед найбільш значущих якостей називають високий рівень самоконтролю та продуктивну комунікативну установку. Ймовірно, це можна пояснити більшою обізнаністю студентів третього курсу щодо практичних аспектів майбутньої професійної діяльності та глибшим розумінням взаємозв'язку професійної успішності з комунікативною майстерністю. Загалом, п'ятірка найменш значущих, тобто небажаних для медичного психолога якостей в уявленні студентів другого і третього курсів, відрізняється менше, ніж п'ятірка найбільш важливих якостей. Очевидно, уявити собі, яким не повинен бути спеціаліст, студентам було легше, ніж визначити значущі для його професійної успішності якості. Це пояснюється ще й тим, що більшість небажаних для медичного психолога якостей сприймається суспільною свідомістю як такі, що небажані для особистості загалом (жорстокість, різкість, нещирість тощо).

З метою надати уявленням студентів про особистісні якості медичного психолога більшої цілісності, їм було запропоновано сконструювати “ідеальний” портрет спеціаліста. Запропонували 22 антонімічні пари якостей, кожній з яких необхідно було присвоїти певний бал. Порівняльний аналіз узагальненого ранжування за ступенем бажаної вираженості якостей на другому і третьому курсах (табл. 5) показав, що перша “трійка” найбільш значущих якостей визначається студентами різних курсів однаково (1 – здоровий, 2 – уважний, 3 – працездатний). Очевидно, що ці якості важливі для представника будь-якої професії, для особистості загалом. Однакові ранги студенти других і третіх курсів присвоїли також таким якостям, як діяльний (5-й ранг) та підозріливий (14-й ранг).

Щодо інших якостей, то подекуди існують істотні відмінності в оцінках студентами другого і третього курсів. Так, наприклад, якості “швидкий” студенти третього курсу присвоїли за інтенсивністю прояву 7-й ранг, оцінюючи її як достатньо значущу, а студенти другого курсу – 12-й ранг; якості “стриманий” студенти другого курсу присвоїли 4-й ранг, а студенти третього курсу – 8-й; якості “захоплений” студенти другого курсу присвоїли 6-й ранг, а студенти третього курсу – 12-й; якості “ініціативний” студенти третього курсу присвоїли 6-й ранг, а студенти другого – 11-й. Як найменш бажані у проявах в “ідеальному портреті медичного психолога студенти другого курсу визначають такі якості, як “кволий”, “залежність”, “загрубілий”, “мовчазність”, “безвольність”

та “песимістичність”, а студенти третього курсу – “мовчазність”, “кволий”, “залежність”, “загрубілий” та “безвольність”.

Результати вивчення соціально-психологічних установок у мотиваційно-потребовій сфері наведено в табл. 6.

Вираженість соціально-психологічних установок порівнювалась нами за парами “альтруїзм-егоїзм”, “процес-результат”, “свобода-влада”, “праця-гроші”. Як видно з табл. 6, загальні тенденції для студентів другого і третього курсів виявились однаковими: альтруїстична установка переважає над егоїстичною, установка на процес домінує над установкою на результат, установка на свободу переважає над установкою на владу, установка на працю переважає над установкою на гроші. Поряд із цим домінуючою за середнім значенням для студентів другого курсу є установка на свободу, а для студентів третього курсу – на процес. Статистично значущі відмінності між курсами виявлені щодо установок на свободу і на працю. Причому установка на свободу більш виражена, як уже було згадано, у студентів другого курсу, а установка на працю – у студентів третього курсу.

На черговому етапі дослідження вивчалась вираженість самоконтролю в емоційній сфері, діяльності та поведінці (соціальний самоконтроль). Узагальнені результати наведені в табл. 7.

Соціально-психологічні установки особистості в мотиваційно-потребовій сфері

Досліджувані, курс	Показник	Альтруїзм	Егоїзм	Процес	Результат	Свобода	Праця	Влада	Гроші
2-й	Середнє	5,54	4,31	6,64	5,49	6,69	5,05	4,74	3,74
	σ	1,97	1,93	2,03	1,93	1,66	1,87	2,50	2,18
3-й	Середнє	5,82	4,75	6,53	5,75	5,96	6,15	4,60	3,78
	σ	1,39	1,67	1,80	1,48	1,88	1,69	1,77	2,12
t-критерій		-	-	-	-	+	+	-	-

Таблиця 7

Вираженість самоконтролю

Досліджувані, курс	Показник	Емоційна сфера	Діяльність	Попередній	Поточний	Соціальний	Загальний рівень
2-й	Середнє	13,44	15,41	3,80	3,61	16,87	45,21
	σ	2,77	3,70	1,12	1,33	4,15	9,10
3-й	Середнє	12,29	13,98	3,75	3,60	15,04	41,33
	σ	2,78	4,21	1,28	1,33	3,67	8,13
t-критерій		+	-	-	-	+	+

Як свідчать дані таблиці, загальна тенденція, яка виявлена порівнянням результатів другого і третього курсів, полягає в зменшенні рівня вираженості самоконтролю на третьому курсі. Статистично значуща відмінність виявлена між показниками вираженості самоконтролю в емоційній сфері, соціальній сфері, а також між загальним рівнем самоконтролю. Як вже зазначалось раніше, тенденція до незначного зниження рівня самоконтролю у студентів третього курсу може бути пояснена успішно завершеною адаптацією до умов вищого навчального закладу, зростанням упевненості в собі, зниженням навчальної тривожності, а також розвитком таких особистісних якостей, як відкритість, спонтанність тощо.

Наступним кроком дослідження було вивчення рівня емпатійних здібностей у студентів другого та третього курсів. За результатами, от-

риманими після застосування методики діагностики рівня емпатійних здібностей, що наведені в табл. 8, можна зробити висновок про загальну тенденцію до зростання рівня емпатійних здібностей у студентів третього курсу порівняно зі студентами другого курсу.

Як свідчать результати таблиці, суттєва відмінність існує у ступені задіяності різних каналів емпатії. Так, для студентів другого курсу найдієвішим є емоційний канал емпатії, другим по значущості – установка, що сприяють емпатії, третім – раціональний канал емпатії, четверте, п'яте і шосте місця посідають відповідно інтуїтивний канал емпатії, прониклива здатність в емпатії та ідентифікація.

Для студентів третього курсу найдієвішими виявилися установки, що сприяють емпатії, на другому місці прониклива здатність в емпатії, третім за дієвістю є емоційний канал емпатії,

Таблиця 8

Рівень емпатійних здібностей

Досліджувані, курс	Показник	Раціональний канал емпатії	Емоційний канал емпатії	Інтуїтивний канал емпатії	Установки	Прониклива здатність	Ідентифікація	Загальний показник
2-й	Середнє	3,07	3,75	3,03	3,62	2,70	2,34	18,80
	σ	1,21	1,19	1,54	1,39	1,20	1,44	4,25
3-й	Середнє	2,98	3,29	2,87	3,75	3,73	3,11	19,73
	σ	1,13	1,31	1,54	1,32	1,24	1,47	4,29
t-критерій		-	-	-	-	+	-	-

четвертим, п'ятим і шостим, відповідно, ідентифікація, раціональний та інтуїтивний канали емпатії. Статистично значуща відмінність виявлена лише щодо проникливої здатності в емпатії. Особливо треба зазначити, що задіяність утановок, які сприяють емпатії, проникливої здатності та ідентифікації зростає у студентів третього курсу порівняно зі студентами другого курсу, а задіяність раціонального, емоційного та інтуїтивного каналів емпатії зменшується. Така закономірність має цілком логічний вигляд в усіх випадках, крім зростання рівня ідентифікації у студентів третього курсу порівняно зі студентами другого. На наш погляд, це може бути першою, але від цього не менш діагностичною ознакою схильності до вигорання. Адже загальновідомо, що ідентифікація, яка на перший погляд спрощує встановлення емпатійного зв'язку, становить значний ризик порушення меж особистості і розглядається як один із чинників, що прискорюють емоційне вигорання — типову професійну проблему в так званих “допомагаючих” професіях. Передбачається, що виявлена нами закономірність стане об'єктом вивчення і корекції на етапі формуючого експерименту

з метою посилення задіяності інших каналів емпатії.

Література

1. Вітенко І. С. Особливості сучасної психологічної підготовки лікарів в Україні // Актуальні проблеми післядипломної підготовки лікарів: Тези доп. — К. [Б. в.], 1994. — С. 23–24.
2. Волков В. Т., Стрелис А. К., Караваева Е. В., Тетєнев Ф. Ф. Личность пациента и болезней. — Томск: Сиб. мед. ун-т, 1995. — 328 с.
3. Вороненко Ю. В., Москаленко В. Ф. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. — 680 с.
4. Лежелекова Л. Н., Якубов Б. А. Психогигиена и психопрофилактика в работе практического врача. — Л.: Медицина, 1982. — 184 с.
5. Любан-Плоцца Б. Психосоматичний хворий на прийомі у лікаря. — К.: АДЕФ-Україна. — 1997. — 328 с.
6. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология: Практ. руководство. — М.: МЕДпресс, 2001. — 592 с.
7. Ташлыков В. А. Психология лечебного процесса. — М.: Медицина, 1984. — 191 с.
8. Хунданов Л. Л., Батомонцева Т. В., Хунданова Л. Л. Тибетская медицина. — М.: Прометей, 1993. — 288 с.
9. Яценко Т. С. Психологичні основи групової психокорекції. — К.: Либідь, 1996. — 262 с.

Розглянуто теоретичне дослідження специфіки формування професійно значущих якостей майбутніх медичних психологів у вищому навчальному закладі. Подається прогностична модель професійної підготовки майбутніх спеціалістів. Визначено професійно значущі якості майбутнього медичного психолога. На підставі теоретичного аналізу обґрунтовано положення, що традиційні форми підготовки у вищому навчальному закладі повністю не забезпечують формування такої важливої складової професійної успішності, як комплекс професійних якостей, а тому мають бути доповнені новітніми цілеспрямованими навчально-виховними впливами, конкретно зорієнтованими на формування та розвиток професійно значущих якостей.

Рассматривается теоретическое исследование специфики формирования профессионально значимых качеств будущих медицинских психологов в высшем учебном заведении. Подается прогностическая модель профессиональной подготовки будущих специалистов. Определены профессионально значимые качества будущего медицинского психолога. На основании теоретического анализа в работе обосновано положение о том, что традиционные формы подготовки в высшем учебном заведении не обеспечивают полностью формирования такой важной составляющей профессиональной успешности, как комплекс профессиональных качеств, а поэтому должны быть дополнены новейшими целеустремленными учебно-воспитательными влияниями, конкретно сориентированными на формирование и развитие профессионально значимых качеств.

The article contains theoretical research of specific of forming professionally of meaningful internals of future medical psychologists in higher educational establishment. The prediction model of professional preparation of future specialists is given. Certainly professionally meaningful internals of future medical psychologist. On the basis of theoretical analysis position is in-process reasonable that the traditional forms of preparation in higher educational establishment do not provide forming of such important constituent

of professional success fully, as a complex of professional internalss, and that is why must be complemented by the newest purposeful educational-educator influences, orientated concretely on forming and development professionally of meaningful internalss.

Надійшла 22 квітня 2010 р.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 180–184

Аналізуються проблеми формування професійної ідентичності сучасної молоді.

Проблема ідентичності в психології не є новою, проте і тепер залишається актуальною, навіть після того, як упродовж понад ста років чимало видатних психологів і соціологів прилучались до вивчення цього психологічного феномена (З. Фрейд, Ч. Кулі, Дж. Мід, С. Л. Рубінштейн, Е. Еріксон та ін.).

Ідентичність як складова самосвідомості та ідентифікація як механізм соціалізації індивіда розглядалися в працях А. В. Алексеєвої, Н. В. Антонової, Т. С. Баранової, Г. Брейкуела, А. Ватермана, П. І. Гнатенка, С. Д. Максименка, Дж. Марста, Дж. Міда, В. В. Москаленко, Е. Еріксона, Л. Є. Орбан, В. М. Павленка, М. І. Пірен, В. Г. Романової, С. Серіно, В. В. Століна, С. Страйкера, Т. М. Титаренко, А. К. Толмасової, З. Фрейда, Ю. Хабермаса, В. Ю. Хосстінець, М. О. Шульги та ін.

У межах вивчення проблематики соціальних груп і процесів ідентифікації розглядалися особливості етнічної, національної, гендерної, політичної ідентичності, а також професійної ідентичності (О. П. Бохонюк, М. Ю. Варбан, М. І. Кривоконь, Л. Б. Шнейдер, Є. В. Чорний).

“Ідентичність є результатом активного процесу, що супроводжується появою у людини відчуття власної неперервності, тотожності і визначеності внаслідок належності до певного надіндивідуального цілого” [2, 51].

Незважаючи на великий обсяг емпіричних даних та розробку різних теоретичних підходів до їхньої інтерпретації, шляхи практичного розв’язання проблем ідентичності сучасної людини багато в чому залишаються нез’ясованими.

Ще й дотепер у багатьох працях вживаються різні дефініції понять “ідентичність”, “ідентифікація”, немає єдиної думки щодо співвідношення феноменів ідентичності і концепції “Я”, не вирішені питання про ситуативність та “стабільність-

динамічність” різних видів ідентичності, про її доволільність або недовільність; немає єдиного погляду на структуру ідентичності та взаємозв’язок її компонентів.

Пояснюється це тим, що ідентичність є одним із фундаментальних компонентів і механізмів розвитку самосвідомості, а цей процес опосередковується соціокультурними та історичними обставинами життя, індивідуальним життєвим шляхом людини, тобто чинниками, які тепер постійно змінюються, відрізняючись надзвичайно високою динамічністю.

Люди, потрапляючи у нові соціально-економічні умови, змушені адаптуватись до них, надаючи відповідного змісту і спрямування усім проявам своєї соціальної активності.

Глобальна криза “надіндивідуального цілого”, яка охопила сучасне суспільство, зумовила формування нових моделей соціальної поведінки людей та конструювання іншої персональної системи цінностей, безпосередньо вплинула на визначення ідентифікаційних структур. Як наслідок цього все більше відчувається потреба у переосмисленні соціально-психологічного трактування процесу ідентифікації особистості з урахуванням об’єктивних змін, що сталися в структурі його здійснення. З урахуванням зазначеної мети важливо проаналізувати роботи, які відрізняються вираженим методичним спрямуванням, адже вони призначені не вивченню психологічних механізмів, а проблемі формування професійної ідентичності, тобто в цілому спрямовані на вироблення практичних рекомендацій. При цьому найчастіше йдеться про ідентифікацію особистості майбутнього фахівця (як засіб професійної адаптації).

На теоретичному рівні досліджувалися різні аспекти ідентифікації, функціонування іден-

тичності в структурі самосвідомості, зв'язок суб'єктивного смислу ідентичності з атитюдами, мотиваційні механізми, співвідношення індивідуальних і групових чинників ідентифікації тощо.

За межі наукового розгляду професійної ідентичності випали такі специфічні для соціальної психології проблеми, як зв'язок самоактуалізації особистості із соціально-економічним тлом, що створилося на цей час у державі; з рівнем матеріального, духовного і правового забезпечення її громадян; з режимом відкритості-ізольованості суспільства щодо інших держав світу; з особливостями організації сучасного професійного співтовариства у його різних формах.

Зокрема, питання впливу особливостей професійної взаємодії на ідентифікацію особистості спеціально не вивчались, а в контексті самовизначення і соціалізації індивіда розгляд професійної ідентифікації зміщувався у площину розвитку професійних здібностей, компетентності, інтенсифікації професійної праці. Соціально-психологічні механізми професійної ідентичності розглядались в основному як чинник закріплення індивіда у професії.

Окрім цього, необхідно мати на увазі, що результати досліджень ідентичності, які було отримано у різні періоди минулого століття, далеко не завжди можна використати для коректного пояснення особливостей самосвідомості людей-громадян сучасного суспільства.

Як усі інші складові наукового пізнання, пов'язані з аналізом соціальних реалій, соціальна психологія не може залишити поза увагою зміни, що відбуваються насамперед у самому предметі її досліджень — у поведінці людей та функціонуванні утворених ними груп.

Серед традиційних проблем цієї категорії неважко виділити такі, що виявляють особливо сильну прив'язаність до соціального контексту, до змін соціального буття, що знаходить безпосереднє відображення у суб'єктивних сприйманнях, реакціях та поведінці людей.

Прикладом може бути завжди актуальна (у різних парадигмах, за різних соціально-економічних умов) проблема професійного самовизначення особистості, зокрема її професійної самосвідомості.

Ця проблема формувалася на тлі довічних протиріч між інтересами суспільства і особистості ("обов'язок" і "свобода волі"), як віддзеркалення протистояння суспільної потреби у зростанні сукупного продукту праці та у відповідному розподілі людських ресурсів (раціональний компо-

нент) і прагненні людини до задоволення власних, суб'єктивних потреб, у тому числі за допомогою професійної праці (ірраціональний компонент).

Варто зазначити, за умов радянського ладу з його плануванням в усіх сферах матеріального й інтелектуального виробництва завжди домінував суспільний інтерес. Тоталітарні режими, як відомо, уніфікували цільові орієнтування професійного самовизначення особистості, звівши до мінімуму вплив на нього суб'єктивних прагнень, уявлень, бажань. Отож, роль головного чинника у професійному становленні індивіда належала ситуації як сукупності історично обумовлених складових реального суспільного буття.

Актуалізація суб'єктивно-психологічного плану поставала у цьому випадку в усиченому варіанті, який відповідав лише потребам інтенсифікації професійної праці. Враховувались передусім компетентність, далі — декларувалась (без практичних наслідків для масових професій) важлива роль певних здібностей і, нарешті, робились епізодичні спроби визначити мотиви вибору професії, з метою впливу на них та приведення у відповідність із офіційно встановленими напрямками "професійної орієнтації".

Саме в такому ключі була виконана величезна кількість робіт із психолого-педагогічних питань професійного становлення студентської молоді [5].

За даними колишнього Держкомвидаву СРСР за перше десятиріччя профорієнтаційного буму (1975–1985) в країні видано понад 10000 публікацій з відповідної тематики, але тепер лише поодинокі з них становлять певний науковий інтерес (О. А. Асмолов, І. В. Дубровіна, К. К. Платонов, Є. О. Клімов, А. К. Маркова, Б. О. Федоршин та ін.).

Разом з цим, значний за обсягом емпіричний матеріал, що був накопичений психологами і педагогами усіх радянських республік, може бути заново осмислений і, за можливості, використаний, але з принципово інших позицій.

Насамперед предмет нових досліджень з проблем професійної самосвідомості, в тому числі проблем професійної ідентифікації, має бути визначений у контексті нових соціально-психологічних реалій, характерних для України початку ХХІ ст.

Виходячи з того, що на зміну ідеї адаптування людини до жорсткої структури прийшло визнання необхідності її пристосування до життя у швидко змінюваних ситуаціях, акценти у дослідженнях з проблем професійного становлення осо-

бистості зміщуються з професійно значущих особистісних диспозицій на мотиваційний потенціал Я-структур.

У зв'язку з цим вимальовується така послідовність актуальних завдань прикладного плану:

- визначення *змін* у системі соціально-психологічних чинників професійного самовизначення індивіда в сучасній Україні;
- оцінка *ролі* цих змін у формуванні професійної самосвідомості молодого людини;
- аналіз обумовлених ними стратегічних рішень та типових *трансформацій поведінки* — індивідуальної, групової, масової.

Докорінних змін потребує і сам метод аналізу соціально-психологічних явищ, у тому числі професійної ідентичності, концепції “Я-професіонала”, професійної самосвідомості в цілому. На запитання: “Чи здатна соціальна психологія в її традиційних парадигмах запропонувати адекватні стратегії і методи для вивчення нової соціальної діяльності?” — теоретики дають однозначну відповідь: “Ні” [1, 7].

Обговорюючи перспективу зміни парадигми, Г. М. Андреева звертає увагу на те, що в соціальній психології тривалий час панувала ідея певної непохитності законів соціальної поведінки, адекватних стабільному суспільству; що така змінна, як “стабільність-нестабільність” взагалі не фігурувала у дослідженнях упродовж тривалого часу; що особистість постає у дослідженнях минулих років надто схематично, поза реальними умовами її існування — або як носій виключно індивідуальних рис (американський варіант), або як зразок колективістської психології (комуністичний варіант).

“На тлі загальної вимоги більшого врахування соціального контекста у соціально-психологічних дослідженнях однією з найістотніших характеристик нової орієнтації є прийняття ідей соціальних змін як однієї з центральних у методології” [1, 10].

У зв'язку з цим вводиться доволі об'ємне поняття зміни як фундаментальної характеристики соціального оточення, що подається не в термінах перетворення технологічних, соціальних, політичних структур, а з включенням характеристик пов'язаного з ними просування психіки індивіда на інші рівні розвитку.

Тешфел, автор ідеї універсального характеру соціальних змін, пише з цього приводу: “Змінюючи себе, індивід змінює соціальне середовище, змінюючи його, змінюється сам” [7, 24].

Другою фундаментальною категорією сучасної соціальної психології залишається категорія “дії”. Ця категорія (“дія”, “вчинок”, “діяльність”) у радянській психології тривалий час успішно використовувалась як системотворний чинник у різних галузях дослідницької практики.

Слід зазначити, що ідея визначення закономірностей прояву соціальної активності людей на основі суб'єктивного смислу реальної ситуації не була і не є новою.

Упродовж минулого століття, як відомо, було презентовано чимало теорій, які пов'язували дію особистісних і ситуаційних чинників, але домінуючу роль надавали або тим, або іншим.

У радянській психології знайшов визнання й активно розвивався підхід, оснований на більш збалансованій оцінці ролі особистісних диспозицій і реальних ситуацій у проявах соціальної активності індивіда (С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв, Г. С. Костюк, П. Р. Чамата, Г. М. Андреева, М. І. Бобнева, А. В. Петровський, І. С. Кон, С. Д. Максименко та ін).

Проте, такий підхід реалізувався в основному на рівні фундаментальних досліджень. Що ж до прикладних, якими у переважній більшості є соціально-психологічні, та суб'єктивно-внутрішній вимір в них найчастіше був або зовсім відсутній, або поставав лише формально, не впливаючи ні на формулювання завдань, ні на визначення методики дослідження. Отже, пріоритетну роль відігравали ситуаційні чинники.

Але згодом у соціальній психології поступово закріплюються більш складні уявлення про особистість, поява яких обумовлена значними змінами в об'єктивних умовах суспільного буття сучасної людини та появою у масовій свідомості нового образу “успішного життя”. Типовою визначають особистість, яка, постійно змінюючись, водночас створює і свій внутрішній світ, і світ соціальної взаємодії, відрізняючись при цьому такою інтегральною характеристикою, як здатність до самостійної смислової інтерпретації соціальної дійсності (П. Бергер, Т. Лукман, Г. М. Андреева, Л. І. Анциферова, Г. О. Бал, О. П. Белінська, Н. Л. Коломінський, С. Д. Максименко, В. В. Москаленко, Т. М. Титаренко та ін.).

Саме поєднання цих двох характеристик соціальної поведінки (зміна зовнішніх передумов і власна активність як певна дія) допомагає відповісти на питання про те, які вибори допускає для себе індивід, які чинники визначають пошук стратегії соціальної поведінки.

Продовжуючи думку Г. М. Андреевої [1, 16], логічно зробити висновок, який, безумовно, щодня підтверджується практикою: найважливішою рисою сучасної людини має бути готовність до вироблення і реалізації самостійних рішень.

У зв'язку з цим О. П. Белінська зазначає, що фактичне існування особистості в умовах різних соціальних змін можна прирівняти до її функціонування в ситуаціях невизначеності, коли основним завданням стає не реалізація схвалюваних суспільством цільових орієнтувань (і відповідно жорстка рольова ідентифікація), а пошук *об'єкта* ідентичності, тобто встановлення смислу і значення даної ситуації для себе особисто, з мінімальною опорою на стару соціально-нормативну базу, але з актуалізацією усього особистісного ресурсу [2].

Відповідно новизна у методології соціально-психологічних досліджень полягатиме у переключенні уваги з пошуку “Я” як сутності, що вже існує, на процес конструювання “Я”, тобто не стільки на заданості “Я” і обумовленій нею поведінці, скільки на творенні “Я” (під дією ситуації) та відповідних проявів соціальної активності.

До цієї думки Р. Харре [1, 24] приєднуються чимало з відомих сучасних психологів, у тому числі Г. М. Андреева [1], С. Д. Максименко [7].

Отже, розгляд професійної ідентичності має базуватись на уявленні про те, що повсякденна соціальна перервність і нестабільність закономірно формують суб'єкт, який порівняно легко змінює свої соціальні ролі та відповідні ідентичності.

Стосовно професійної ідентичності це сприймається як відмова від традиційного намагання кожної людини віднайти й опанувати свою “справу усього життя”, тобто професію, з якою пов'язується перспектива актуалізації особистості та самоствердження, досягнення нею бажаного матеріального і соціального статусу, культурного розвитку тощо.

Сучасна людина, особливо молодь, внутрішньо готова до багаторазової зміни професійної діяльності, і це не викликає відчуття дискомфорту, як це було в досвіді попередніх поколінь. Тоді професійна ідентичність цілеспрямовано закріплювалась, її вплив на структуру особистості був настільки великим, що доволі часто доводилось говорити про “професійні деформації особистості”.

Слід зазначити, що готовність до зміни своїх ідентифікаційних структур відповідно до прийняття нових соціальних ролей сприймається багатьма сучасними психологами як ознака психічного здоров'я людини, а жорстка когнітивна та

емоційна фіксованість на рольовому наборі — як прояв певних психічних розладів [2, 51].

Якщо професійна ідентичність втрачає своє вирішальне значення як чинник стабільності, як детермінанта соціального статусу індивіда, то яку функцію вона виконує тепер у процесі його соціалізації?

Як взаємодіють механізми “робочої Я-концепції” і професійної ідентичності? Адже відомо, що певні “робочі Я-концепції” реалізуються частіше, інші — доволі рідко, тобто в ситуаціях реальної соціальної взаємодії суб'єктів професійної діяльності з'являється неоднакова ймовірність формування “Я-концепції професіонала” — з включенням тієї або іншої професійної ідентичності.

Які структурні компоненти множинної, “локутної”, соціальної ідентичності — самопідсилення та самопізнання, — переймають на себе основні функції професійної ідентичності, коли вона набуває ознак лабільності?

Крім названих, виникає ще багато запитань, зміст яких обумовлюється новим підходом до розгляду проблеми професійної ідентифікації як процесу побудови людиною репертуару своїх “можливих Я” та оцінки ймовірності, з якою ці можливості реалізовуватимуться.

Для професійної ідентифікації, на відміну, наприклад, від етнічної, гендерної, вікової, специфічним є довільний характер її здійснення та визначальна роль мотиваційної основи цього процесу. З цим пов'язана особлива чутливість професійної ідентичності до сформованості оцінних ставлень індивіда, включаючи найрізноманітніші явища і предмети навколишнього світу та самого себе.

Відповідно зміст професійної ідентифікації обумовлюють різнопланові чинники — нормативні, соціальні, соціально-психологічні, особистісні. До соціально-психологічних належать: значення ролі інших у формуванні суб'єктивного ставлення до різних професій (соціальний статус, матеріальне забезпечення, особливості організації професійної діяльності, професійного спілкування та взаємодії), гомогенність і стабільність соціального середовища, в якому відбувається професійна діяльність; характер соціальних взаємодій у професійній групі; внутрішньогрупові егоцентричні переважання або протиріччя в типовому професійному середовищі; характерна доля представника професії; перспективи самовираження та професійного зростання тощо.

В умовах стабільного функціонування всіх державних структур встановлювалась і підтримува-

лась відносна усталеність впливу зазначених чинників на процеси професійної ідентифікації.

Домінуюча роль при цьому традиційно залишалась за суб'єктивною привабливістю *предмета* професійної діяльності (інтерес до її змісту, соціальний статус професіонала).

Без перебільшення стверджуватимемо, що переосмислення фундаментальних положень теорії ідентичності, тобто певна її модернізація, з наступною розробкою всього комплексу відповідних прикладних проблем визначає цільове спрямування і зміст окремого напрямку соціально-психологічних досліджень у сучасному людознавстві.

Зміни, що сталися в нашому суспільстві, супроводжувались зсувом пріоритетів у сфері ціннісних орієнтувань (і молоді, і дорослого населення). Наслідком цього є те, що для професійної ідентифікації вирішальним став такий чинник, як реальна перспектива *самоствердження* особистості (матеріальне забезпечення, соціальний статус, можливості самоактуалізації, кар'єра тощо).

Отже, є достатньо підстав для припущення, що професійна ідентичність набуває ознак соціально-психологічної константи лише за наявності зазначених вище передумов самоствердження,

а інтерес до змісту професійної діяльності та визначення власної схильності до неї як мотив ідентифікації відступає на другий план. Винятком є випадки, в яких йдеться про спеціальні здібності та відповідну професійну ідентичність. Здебільшого це стосується творчих професій.

Література

1. Андреева Г. М. В поисках новой парадигмы: традиции и старты XXI в. // Социальная психология в современном мире. — М.: Аспект Пресс, 2002. — С. 9–27.

2. Белинская Е. П. Исследования личности: традиции и перспективы // Социальная психология в современном мире. — М.: Аспект Пресс, 2002. — С. 42–61.

3. Дубовская Е. М. Социализация в изменяющемся мире // Социальная психология в современном мире. — М.: Аспект Пресс, 2002. — С. 148–162.

4. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности // Психологическое обозрение. — № 2. — 1998. — С. 35–40.

5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. — Р/нД, 1996.

6. Леонтьев Д. А., Шелобанова Е. В. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего // Вопросы психологии. — № 1. — 2001. — С. 57–66.

Формування нових моделей соціальної поведінки людей та конструювання іншої персональної системи цінностей у сучасному українському суспільстві безпосередньо впливають на визначення ідентифікаційних структур особистості. Процес побудови "образу Я" як компонента соціального світу розглядається тепер не з позицій протиставлення суб'єкта і об'єкта, а як їх взаємодія в побудові образу світу і власного "образу Я" (теорія соціальної ідентифікації). Зроблено спробу інтерпретувати цей підхід щодо соціально-психологічного дослідження проблем професійної ідентифікації сучасної молоді.

Формирование новых моделей социального поведения людей и конструирование другой персональной системы ценностей в современном украинском обществе непосредственно влияют на определение идентификационных структур личности. Процесс построения "образа Я" как компонента социального мира рассматривается теперь не с позиций противопоставления субъекта и объекта, а как их взаимодействие в построении образа мира и собственного "образа Я" (теория социальной идентификации). Сделана попытка интерпретировать этот подход относительно социально-психологического исследования проблем профессиональной идентификации современной молодежи.

Formation of new models of social behavior and design of other personal system of values in contemporary Ukrainian society directly affect the determination of structures of individual identity. The process of creating "the image I" as a component of the social world is considered no longer opposed the position of subject and object, but as their interaction in building the image of the world and their own "image I" (theory of social identification). The article is an attempt to interpret this approach to socio-psychological study of the professional identity of today's youth.

Надійшла 23 квітня 2010 р.